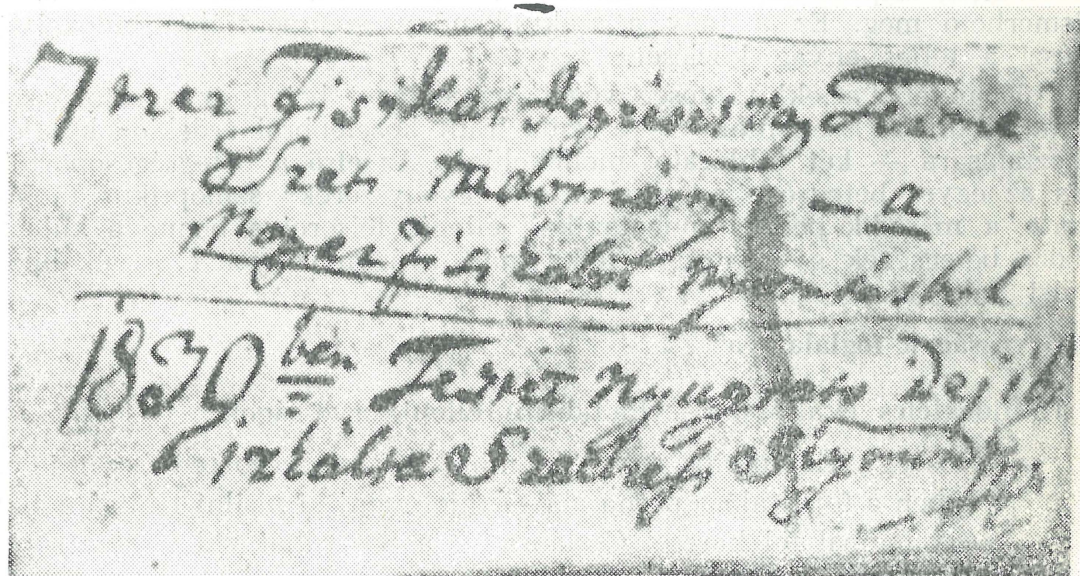

ADALÉK UDVARHELYSZÉK XIX. SZÁZAD ELEJI NÉPI GYÓGYÁSZATÁNAK ISMERETÉHEZ

MOLNÁR ISTVÁN

A jelen dolgozat a népi kultúra egyik igen fontos megnyilvánulásának, a népi gyógyászatnak sok vonatkozásban feltárt — de azért mind térben, mind időben kellő részletességgel még nem ismert — anyaga ki egészítéséhez kíván hozzájárulni.

Néprajzi kutatásaink közben Firtosváráljáról birtokunkba jutott egy nyolcadrét nagyságú, mintegy 120 lapból álló, vegyes tartalmú, kézírásos „kódex“: ^{1/}, Írója, amint azt az egyik lap alján olvashatjuk, „Szedresi Zsigmond“ ^{2/}, aki „1839-ben (és a következő években is) e gyűjteményt „Testét nyugtató idejében írkálta“. (1. ábra.) A bizonyára néhány kol-

1. ábra. Szedresi Zsigmond gyűjteménye írásának éve és aláírása

légiumi osztályt végzett, de a falujába visszatért Szedresi, aki helysége közéletében is vezető szerepet vitt, a könyvecske tartalmából ítélve, sokoldalú érdeklődéssel és gyakorlati érzéssel is rendelkező földműves

ember volt.^{3/} A kézirat tartalmának néprajzi vonatkozásban legjelentősebb anyagát a részint folyamatosan, de zömében különböző oldalakon feljegyzett népi gyógyászati eljárások és a betegségekre alkalmazott „receptek“ gyűjteménye, számszerint 65, képezi.

Ezek értékét mindenképp előtérbe kell hozni, hogy olyan empirikus és mágikus gyógyászati eljárásokat, védekezési módokat rögzít, amelyeket jórészt **egyetlen helység népe egy adott időszakban** (ez esetben a XIX. század első felében) még ismert és gyakorolt. Nyilvánvaló, hogy a Szedresi által leírt betegségek és a leküzdésükre felsorolt védekezési eljárások sora nem teljes. Azokon kívül más betegségek is hatottak^{4/}, s mind a felsoroltakra, mind a le nem írtakra egyéb gyógymódokat is alkalmaztak, de még így is a 65 féle gyógyászati eljárás és receptjei Firtosvárálja és részben a környező vidék népe korabeli egészségügyi helyzetének viszonylag hű képét adják. S hogy e képet elénk vetítő Szedresi mindazt, amit a népi gyógyászatra vonatkozóan leírt nemcsak emlékezetre szolgáló érdekességnek szánta, hanem elsősorban a maga és falusfelei betegségéhez kötődően tette, kitér az abból, hogy több recept után — záradékként — feljegyzik a forrásokat is (az átadók nevét, néha könyvszerű hivatkozást), valamint a gyógymódok alkalmazásának eredményességét, vagy eredménytelenségét is.

Ilyenformán e személyes vonatkozású hagyaték olyan adalékként használható, amellyel — tágabb értelemben — egy faluközösség egykori civilizációs foka, hagyományos tudása, szűkebb értelemben pedig — a természeti világ tapasztalatai ismeretén és mágikus erőiben való hitén alapuló hajdani szemlélete — mondhatni — „közvetlen“ úton ismerhető meg. Ez a tény a szaktudomány szempontjából indokoltá teszi a teljes anyag közlését.

Könnyebb áttekinthetőség végett az anyagot betegségcsoportok szerint közöljük. Ezek mellé — a téma iránt közelebbről érdeklődők tájékoztatására — két táblázatot mellékelünk. Az **első** a betegségcsoportok és az egyes betegségekre alkalmazott „gyógyszerek“ szinoptikus táblázata, a **második** pedig etnobotanikai jellegű, felsorolva benne a különböző betegségek gyógyítására felhasznált gyógynövényeket és alkalmazási módjaikat.^{5/}

„Orvosságok foglalattya“

1. Hideglelés (Váltóláz — Paludism) elleni orvosságok.

- Kös égy kis ruhába anyi Sot mind égy magyaro ted égy éjjelre éppen a fejed alá a párna alá — éjjel menj ki pisilni Hintsd a Sot égy nappal fel kereset Csalánra — a Sos ruhát vid vissza s pisild le a Sos Csihánt — Ezt mondvan. No te Csihán akkor rázzon ki a Hideg engem mikor ezen reád vetet magok ki kelnek.
- Mikor éppen ki szokot rázni a hideg azt 24 órával meg előzőleg tégy égy fertály Borba héjjastol égy uj tojást, mikor éppen reád akar jönni Ved ki (...) a borbol a tojást s a bort id meg, **javasolta Pálfi Dénesné**^{6/}.

— Egy uj tojást egy Kés hegyel jukasz meg, s mind a 20 Körmödről vágj le egy kist s rakd a tojásba (...) az után aj meg Kin, háttal a Napfelé s a Válladon által hajítod által a tojást Szembe a Nap- pal 3szor ezeket mondván Akkor rázzon ki a hideg mikor én eze- ket vissza rakom oda hol volt. **belső Bálint Györgynét ezzel hatta el.** (Sz. . . .) A feljebb irtról egy **Köszvényes Remetei Asz- szony azt mondotta** hogy a tojás jukát mi után a Köröm darabok belé rakattak Kenyér béllal bé dugta s úgy vitte el a Kereszt ut- ba, s úgy le tette oda s azzal a Hideg lelés meg szünt. (2. ábra.)

Egy fertály Borba leg a 9 Szemet. Hi-
 deg lelés előtt id meg.
 Egy uj tojást egy Kés hegyel jukasz
 meg, s mind a 20 Körmödről
 vágj le egy kist s rakd a tojás-
 ba, azon Köröm darabokkal
 az után aj meg Kin háttal
 a Napfelé s a Válladon al-
 tal hajítod által a tojást
 Szembe a Nappal 3szor
 ezeket mondván Akkor rázzon
 ki a hideg mikor én eze-
 ket vissza rakom oda hol
 volt. **belső Bálint Györgynét
 ezzel hatta el.** A feljebb
 irtról egy **Köszvényes
 Remetei Asszony** azt mon-
 dotta hogy a tojás jukát
 mi után a Köröm darabok
 belé rakattak Kenyér béllal
 bé dugta s úgy vitte el a
 Kereszt utba, s úgy le tette
 oda s azzal a Hideg lelés
 meg szünt.

2. ábra. Egy oldal a hideglelésre vonatkozó gyógymódok leírásából.

— Fejér borsot kel főzni Borba egy fertályba leg a 9 Szemet. Hi- deg lelés előtt id meg.

- Pápa füvet kel Borba főzni azt bé venni 77 féle füböl készült párloval 3 részből szedet 9 Kővel. **Simo Lajosnét a Hideg ezzel Hatta el**: Korondon ezen Hideg lelés elleni Pápa füvet Udvarhelyt a Barátoknál kapott — lehet hogy a patikába is van (a próba nem sikerült).
- Kő olajos pálinkával kel a Hátát meg surolni Ha menyen s jól Belé Süttetni mikor a Hideg réá akar jöni **A proba részint valo.**
- Béka Tekenyöt pora törni pálinkába be inni kel.
- Dio Virágott meg törni be inni — égy portio pálinkába.
- **Gyergyói orvosság** Hánts le a Borzafának külső zöld Héjját, Vesd el — azon belőlli héjját ha felfelé vakarod felyül ha lefelé alol tisztit (Sz. kiemelése) — egy fél kupa tehén hus léjbe ily borza haj vakarást kel tenni annyit mind égy Bor ivo pohárba fér Forraszd fel ezen léből kel bé vellegetni meg inni mig jól meg hánytat s ha zöldet is hánysz — igyál borsos pálinkát takaroz bé jól hogy izzadj
- Végy a Gyogyszertárból ki 2 Garas arru Fekete Alvét törd meg mind a liszt ted egy portio palinkaba — azt id meg a Hideg lelés előtt — akkor a mig lehet járkály (a Házba légyen meleg) Jegyzet : a Fekete Alve olyan mint égy darab oltott Lug miből üveg lesz — **Ezen orvosságra tanított Udvarhelyi Ferentzi Pálné kinek fiai a Hideg lelésből ezzel gyógyultak meg** de csak felit vették be a 2 Garasa Fekete Alvénak.
- Ved a Gelesztát aszald meg törd porá : azt meg innya borban (Sz. jegyzete : „... égy 1561be irt könyvbe láttam“)
- A Tyuk tojás Hárttyikájával tekerd bé a nevetlen ujjadot s 5 napig ne old ki akár mind fájjon : oda huzza a Hideget s meg gyógyulsz.
- Egy kis Sot égy kis kenyeret végy a kezedbe meny el égy Szilvafa Gyökere közti ted le ökköt s pisilj réá — s mond ezt háromszor. Akkor rázzon ki a Hideg, mikor én ennek a Gyümölsibe eszem s Gyorsan fus el onnat de vissza ne néz.
- Készits 77 féle égyet más etel felet, mind kenyér turo puliszka s a t. akár mely aprokból : ezekkel meny a Hangyabolyhoz : Köszönj a Hangyáknak mikor oda érsz ezt mondvan Adgyon Isten jó napot hangyak akkor e 77 féle étkeket vesd a bolyba — ekkor két fűszálat tégy keresztbe a bolyra — az égyiket ismét ved a kezedbe s a Hángyákkal mászasd meg. Háromszor — s azon fű Szálat az ajakad közt 3szor huzd el — s azon savanyuságot nyald el — akkor a fű szálat ted keresztbe vissza — s mond ezt : akkor rázzon ki a Hideg : mikor ezen ételeket en tölletek vissza kérem mikor azt 3szor el mondod fus el.

I. T Á B L Á Z A T
BETEGSÉGCSPORTOK ÉS GYÓGYSZEREIK

Sorszám	Betegségek	Növény világból	Növényi eredetű készítményből	Állati világból	Állat ered. készítményekből	Ásvány világból	Ásványi ered. készítményekből	Emberi eredetű szarmazékokból	Patikai szerek
1	Hidegletés (váltóláz)*	Akrimonia Bodzafa héja Bors Centoria Diófavirág Édes gyökér Fehér bors Fehér üröm Kökényfa gyökere Pápa-fű Senna gyökér Szarvasnyelvű fű Szádokfa virága Szerbors Tetemtoldó Veronika 44 féle fű főzete	Kenyérbél Turó Pulviszka Bor Pálinka Aszalt szilva leve Écet	Tyúktojás, Tojás hártájaja Tyúk zúzájának kavicsa, Hangyák termelte sav, Geleszia, Békateknő pora, Méz	Tehénhúsból főtt leves	Só Kóolaj	—	Köröm darabkák Vizelet	Fekete „alvé“
2	Daganatok, fekélyek, sebek : Kekete fene	—	—	Fekete tyúk	—	—	—	—	—
	Gyuladás	—	Rozs korpa pörköltve	—	—	—	—	—	—
	Kelev ny	Szilfa héja	—	Tej	—	—	—	—	—
	Orbán	Bodzafa virága	Vadalma ecet Bor	—	—	—	—	—	—
	Pokolvár	Bodzafa levele	—	—	Bárány oltó Oltott tej	—	—	—	—
	Rákfene	Lósosdi gyökere	—	—	—	—	—	—	—
	Szár seb*	Bodzafa levele Jeruzsálemi gyökér Liliom lapi	Gabona pálinka, Borecet, Faolaj,	Tojás fehérje, tojás hártájaja	Édes tejszín	—	Kéklő Fehér máz Grünspan	—	Bécsi szappan, Kámfor, Balzsam, Pírulák
3	Tüdőbaj (TBC) Száras betegség, aszú kórság*	Agrimonia Bánfű mag Édes gyökér Martilapi Pápa-fű Tetemtoldó Veronika	Bor Égett bor Pálinka	—	Szalonna vér	Ivóvíz	—	—	Balzsamolaj
4	Gyomorbetegségek : Csuklás Gyomorfájás Hányás Hurut Rothadt betegség Vérhas	Birsalma Pápa-fű Bors Árvacsalan mag Pápa-fű pora Bodzafa gomba	Bor Pálinka Bor	—	—	Ivóvíz	—	—	—
5	Köszvény vagy podagra	Kapormag Köménymag	Rozspálinka	—	—	—	—	—	—
6	A vese betegségek : Ágyba vizelés Vizelet („Arena“)	Fekete gyopár Vadrózsa bogyó „Csüknye bingyó“ Mogyoró csonthéja	Bor Borseprő pálinka	—	—	Folyó víz	—	—	—
7	Szembetegségek : Vakulás (hályog) Szemfájás	Bodzafa gomba	—	Nyúl tüdője	—	—	—	Csecs tej	—
8	A bőr betegségek : Bolha, tetű Rüh Tetű	Üröm	Bor Fahamú	—	—	—	—	Kénesó, kámfor	Pézsmá
9	Fogfájás	Csatti eper gyökere Citrom héja	Bor Bor Körisfa hamuja	—	—	—	—	Emberi hajával füstölni	—
10	Vér ellen	Lósosdi mag Pápa-fű Bába kalács	Bor Vadalma ecet	—	—	Ivóvíz	—	—	—
11	Szívfájás	Fűzfa héja Isten fája Fehér lilium	Kenyér héja Bor	—	—	—	—	—	—
12	Nagy alvás	—	—	Rígó szárnya, Fülemüle epéje	—	—	—	—	—
13	Részegség	Nád gyökér	—	—	—	—	—	—	—
14	Fagyás	Tövös	—	—	—	—	—	—	—
15	Fegyver ellen	—	—	—	Fecske fióka rothasztva	—	—	—	—

*) A csillaggal jelzett gyógyszerek összeállítását lásd a gyógymódok leírásánál.

II. T Á B L Á Z A T
Alkalmazott gyógynövények

Sorszám	A növény neve	Felhasznált része	Előkészítésének módja	Milyen betegsége alkalmazták ?	Megjegyzés
1	Agrimonia — („Agrimonia“) (1) Agrimonia eupatoria L.	szára, levele	szárítva v. nyersen vízben főzve, (enk.)	— Száraz betegség (TBC), — Hidegletelés ellen inni	
2	Árvacsalán — Lamium album L. Urtica urens L.	magja	borban főzve (m.)	— Hurut (bél) ellen inni	— Vajkái A.i.m. 62. 1. — XVI. sz-i másolt recept.
3	Bábakalács — Malva neglecta Wallr. v. M. pusilla Sm.	termése	megfőzve vadalma ecetbe keverve (m.)	— Vér (vérzés) ellen inni	
4	Bánfű	magja	égeti borba és víz italba keverve (m.)	— Száraz betegség (TBC) ellen inni	
5	Bírsalma — Cydonia oblonga Mill.	almája	vízben áztatva, (m.)	— Csuklás ellen inni	
6	Bodzafa — Sambucus nigra L.	levele	langyos vízben áztatva (uk)	— Csonton levő pokolvarra, — szárszere kötve	
		héja	lehántva tehénhús lében forralva, (uk.)	— Hidegletelés ellen has- hajtónak vagy hánytatónak inni	— A héj levakarása babonás cselekményhez kötve
		virágja	borban főzve (m.)	— Orbáncos sebre borogatásra v. lelcsolásra	
		gombája	csecstebben áztatva (m.) aszaltan megtörve, borba keverve (m.)	— Hályog ellen, — Vérhas ellen inni	
7	Bors — Piper nigrum L.	éretlen termése szárítva	megtörve pálinkába áztatva (ek.)	— Hidegletelés ellen inni	
8	Centoria — Centaurium ambellatum Gilib. (C. minus Moench)	szára levele	megfőzve (enk.)	— Hidegletelés ellen inni	
9	Citrom — Citrus limon Burm. f. (C. limonum Risso)	héja	borban főzve (ek.)	— Fogfájás ellen ecsetelésre	
10	Cukornád — Saccharum officinale L.	méze (nádméz)	borban főzve (ek.)	— Fogfájás ellen ecsetelésre	
11	Csalán Urtica dioica L.	szára (tenyésztése helyén.)	—	— Sót hintenek rá	Babonás cselekményhez kötve
12	Csatti eper — Fragaria viridis Duch. (F. callina Ehrh)	gyökere	vízben főzve (m.)	— Fájos fogat vontatni	
13	Diófa — Juglans L.	virága	szárítva megtörve, pálinkába keverve (m.)	— Hidegletelés ellen inni	
14	Édesgyökér — Glycyrrhiza echinata L. G. glabra L.	gyökere	szárítva v. nyersen vízben főzni (enk.)	— Száraz betegség (TBC) v. — Hidegletelés ellen inni	
15	Fehér bors — Piper nigrum L.	termése érett állapotban	megfőzve, borba keverve (m.)	— Hidegletelés ellen inni	
16	Fehér lilium — Lilium candidum L.	virága	megfőzve borban, kenyérhaj alatt (enk.)	— Szívfájás ellen inni	
17	Fehér üröm — Artemisia absinthium L.	virága	megfőzve (enk.)	— Hidegletelés ellen inni	
18	Fekete gyopár — Origanum vulgare L.	szára, virága	megfőzve borba keverni (m.)	— Ágyba vizezés ellen inni	
19	Fűzfa — Salix alba L. vagy Salix fragilis L.	héjának sárgája	megfőzve kenyérhéj alatt borban (enk.)	— Szívfájás ellen inni	
20	Ister faja — Artemisia abrotanum L.	a növény szárrésze	megfőzve kenyérhéj alatt borban (enk.)	— Szívfájás ellen inni	
21	Jeruzsálemi gyökér	sárga színű gyökere	gabonapálinkában kivontatva (ek.)	— Lábszár sebre borogatáshoz	
22	Kapor — Anethum graveolens L.	magja	rozpálinkában főzve (enk.)	— Kőszvény v. podegra ellen inni és bedörzsölésre is	
23	Kökényfa — Prunus spinosa L.	gyökere	ecetben főzve (m.)	— Hidegletelés ellen inni	
24	Kömény — Carum carvi L.	magja	rozpálinkában főzve (enk.)	— Kőszvény vagy podegra ellen inni, bedörzsölésre is	
25	Körösfű — Fraxinus excelsior L.	forgácsa	hamúvá égetve (m.)	— Fogfájás ellen bedörzsölő	
26	Lósóska — (Lósódi) Rumex crispus vagy R. patientia L. ?	magja gyökere	megfőzve, vízben áztatva (m.) reszelve (m.)	— Vér (vérzés) ellen inni, — Rákfenére nyersen rákötve	
27	Mogyorófa — Corylus avellana L.	termésének csonthéja	borseprő pálinkában főzve (m.)	— Ágybavizelés ellen inni	
28	Martilapu — Tussilago farfara L.	levele, szára	nyersen, szárítva vízben főzve (enk.)	— Száraz betegség (TBC) ellen inni	
29	Nád — Phragmites communis Trin.	gyökere	porrá törve vízbe téve (m.)	— Rézesség ellen inni	
30	Pápa-fű (Pápalátó fű) Chondrilla juncea L.	levele	borban főzni (m.) porrá törve borba tenni (m.)	— Hidegletelés, — Gyomor nyilallás, — Tüdőbaj asztu betegség (TBC), — Vérzés ellen, — Rothadt betegség ellen inni	

	Glycyrrhiza echinata L. G. glabra L.		vízben főzni (enk.)	— Hidegtelelés ellen inni	
15	Fehér bors — Piper nigrum L.	termése érett állapotban	megfőzve, borba keverve (m.)	— Hidegtelelés ellen inni	
16	Fehér lilium — Lilium candidum L.	virága	megfőzve borban, kenyérhaj alatt (enk.)	— Szívfájás ellen inni	
17	Fehér üröm — Artemisia absinthium L.	virága	megfőzve (enk.)	— Hidegtelelés ellen inni	
18	Fekete gyopár — Origanum vulgare L.	szára, virága	megfőzve borba keverni (m.)	— Ágyba vizezés ellen inni	
19	Fűzfa — Salix alba L. vagy Salix fragilis L.	héjának sárgája	megfőzve kenyérhéj alatt borban (enk.)	— Szívfájás ellen inni	
20	Ister fája — Artemisia abrotanum L.	a növény szárrésze	megfőzve kenyérhéj alatt borban (enk.)	— Szívfájás ellen inni	
21	Jeruzsálemi gyökér	sárga színű gyökere	gabonapálinkában kivontatva (ek.)	— Lábszár sebre borogatáshoz	
22	Kapor — Anethum graveolens L.	magja	rozspálinkában főzve (enk.)	— Kőszvény v. podegra ellen inni és bedörzsölésre is	
23	Kökényfa — Prunus spinosa L.	gyökere	ecetben főzve (m.)	— Hidegtelelés ellen inni	
24	Kömény — Carum carvi L.	magja	rozspálinkában főzve (enk.)	— Kőszvény vagy podegra ellen inni, bedörzsölésre is	
25	Körösfű — Fraxinus excelsior L.	forgácsa	hamúvá égetve (m.)	— Fogfájás ellen bedörzsölő	
26	Lósóska — (Lósódi) Rumex crispus vagy R. patientia L. ?	magja gyökere	megfőzve, vízben áztatva (m.) reszelve (m.)	— Vér (vérzés) ellen inni, — Rákfenégre nyersen rákötve	
27	Mogyorófa — Corylus avellana L.	termésének csonthéja	borseprő pálinkában főzve (m.)	— Ágybavizelés ellen inni	
28	Martilapu — Tussilago farfara L.	levele, szára	nyersen, szárítva vízben főzve (enk.)	— Száraz betegség (TBC) ellen inni	
29	Nád — Phragmites communis Trin.	gyökere	porrá törve vízbe téve (m.)	— Részegség ellen inni	
30	Pápa-fű (Pápakótó fű) Chondrilla juncea L.	levele	borban főzni (m.) porrá törve borba tenni (m.)	— Hidegtelelés, — Gyomor nyílallás, — Tüdőbaj aszú betegség (TBC), — Vérzés ellen, — Rothadt betegség ellen inni	
31	Rozs — Secale cereale L.	magja korpája	pálinkának főzve (alapanyag) megpönkölve (m.)	— Kőszvény podegra ellen inni — Gyulladásra	Régi könyvből másolva
32	Szádokfa — Tilia cordata Mill. (T. parvifolia Ehrh)	virága	főzete (enk.)	— Ijedtségtől hidegtelelés ellen inni	
33	Szarvasnyelvű — Phyllitis scolopendrium (L.) Neum. (S. vulgare sm.)		főzete (enk.)	— Ijedtségtől hidegtelelés ellen inni	
34	Szena — Cassia („Folia Sennae“) C. Acutifolia Dol. C. Augustifolia Vahl.	gyökere	megforrázva (ek.)	— Gyomortisztítóként inni, — Hidegtelelés esetén forró húslében vagy szilvalében inni	
35	Szer, szegfűszer, szerbors Eugenia caryophyllata Thunb. Caryophyllus aromaticus L. (Syzgium aromaticum (L.) Merr et Perry)	száritott termése (rügye)	megtörve pálinkába keverve (ek.)	— Gyomortisztítóként inni, — Hidegtelelés esetén forró húslében vagy szilvalében inni	
36	Szilfa — Ulmus carpinifolia Gled. (U. campestris L.p.p. Ulmus foliacea Gilib.)	sárga héja	tejben főzve (m.)	— Kelevényre kötni	
37	Szilvafa — Prunus domesticus L.	— aszalt gyümölcse, — tenyészése helyén a gyökere	megfőzött leve (m.) gyökérére vizezve	— Hidegtelelés ellen inni	Keserű, gyógy- szer izesítésére Babonás ce- lekaményhez kötve
38	Tövis (?)	?	megreszelve (!)	— Fagyolt testrésze kötni	
39	Tetemöldő („Tetentöldő“) (!) Helianthemum nummularium (L.) Mill.	szára levele	főzete vízben száritva vagy nyersen (enk.)	— Hidegtelelés ellen — Száraz betegség (TBC) ellen inni	
40	Üröm — Artemisia L.	virága levele	borban főzve (m.)	— Tetű, bálha ellen a testet lemosni	
41	Vadalma — Malus sylvestris (L.) Mill.	gyümölcse	ecetnek készítve	— Szársebre, — Orbánc ellen boro- gatásra, lemosásra	
42	Vadrózsa „Csüknye“ Rosa canina L.	gyümölcse (bogyója)	főzete (m.)	— Ágyba vizezés ellen inni	
43	Veronika — Veronica officinalis L.	száritott levele	főzete vízben, száritva vagy nyersen (enk.)	— Ijedtség okozta vagy más hidegtelelés ellen, — száraz betegség (TBC) ellen inni	

Jelmagyarázat

enk = egyéb növényvel keverten
m = magára
ek = egyéb szemmel keverve
etk = előzetes kezelésre
uk = utólagos kezelésre

- Ha a Pápa fünek a porát fél Dio hajnit iszod (...) meggyogyit.
- **Etédi próbált orvosság.** A Tyuknak mikor meg ölöd (...) mikor a Zuzzát el hasított a mely Sárga el vetni valo ot van a mibe ál a Követs — azt szépen mosd meg Szárazd meg, törd porrá, ezen port és még 5 szem Szert vagy borsot ted égy portio pálinkába id meg. a Szert is meg törvén.
- A Gyógyszertárból végy Senna levelet (Folio Sennéc!) ezt oszd Két részre — önts réa forro Hus lejt, égy fertályos tsiporba — mikor annyira hül id meg poharanként mig lágy Székezési léenedenek — mulva tisztittya a Gyomrodot : a más felit is öntsd meg, oránként ved bé a Gyomor had tisztulyon ki jol. Ekkor főz Centoriát és Fejér Ürmött arrol igyal 9tzed napig ez a Gyomrott meg erősitti. az ételt kivontattya. ha igen keserü a Fű lej tégy égy kis mézet bele. **A' Etédi Tisztelendő ur jovallása** Ha forro hus lej nem lenne forro Husos Szilva lej is jó a forro hus lej Hánytat tsak szilva lejben id meg.

— **Ijedtségtöli Hideg lelés :**

- Zádokfa virágot — teténtoldot — Véronikát főz s arrol igyal. Szárnyasnyelvűfü Akrimonia és jo Édes Gyökér is — közibe főzni.
- Három Kükény fa Gyökeret főz meg Etzetben s azt iszogasd.

2. **Daganatok, fekélyek, sebek.**

- Csonton indult **Pokol varra.** Kösd Bárány oltoval — vagy az oltott tejjel — mikor meg fő Had Borza fának lagymatag vízbe áztatott Levelével **tanította Korondon egy Aszszony.**
- **Kelevényre** kös Szilfa sárga Héjját Tejbe főzve. **Gyogyit.**
- **Gyulladásra.** Ha a Ros Korpát jol meg pergeled hogy barna légyen mint a meg pergelt Cávé — és melegen ruha Közé tészed, magában meg Gyulad **Lásd ezt igy irva Czell Ur természet cronicája l. 2. 411 és 432 levelin. Lásd Varga Márton 1sö Darab Természet tudományrol irt Könyve 436 Lapjai.**
- **Rákfene.** A Lo Sosdi Gyökerét ásd ki reszeld meg Ugy nyersen kösd be vélle.
- **Fekete fenére** kös fekete ketté hasított tyukot arra ragad s azt eszi.
- **Orbántz ellen** (Ha... „a doctorok nem tudgyák bé Gyogyittani“) Erre orvosság : tiszta Vadalma Etzetbe marts Ruhát takard bé vele Éjjelre : Nappal mosd meg tiszta Vadalma Etzettel s meggyogyul. **Probált.** Kötö alat ne tartsd melegen nem jo.

- **Orbantz ellen** Föz borba bodzafa virágot arra kösd lotsold azon részt.
- **Száron valo sebre.** Végy 2 Garas árru Bétsi Szappant (: Jófélét Szeres :) Szappant jo Gabona Pálinkába tégy Kámfort — e' szappant belé kel habolni — ruhára vonván kösd velle.
Tanította egy Szer árulo Cigányó 1848 10dik Január.
- **Orbános seb Száron** tiszta Vadalma Ecetes ruha — s azzal valo mosás — **igy Jovalta T. Nagy György ur** — látván a hasznott a Dicső Szent Mártoni pap lába orvoslásán — **ezt tanította Potsfalvi Mátéfiné.**
- **Énlaki Jánosi Mozes** jovalotta hogy égessek Kékkövet aprora törvén Édes Tejszinbe tévén Kenyem bé velle — a Tüznél belé szárazstván — a Sebet borza fa levelével raggatván.
- **Az Etédi Tiszteletes Ur a Szár Seb Gyógyítás felöl úgy vélekedik:** hogy Gyomor tisztító kel előb — Végre van a patikába Vásárhelyt valami Balzsam Szer — melyel bé Gyógyul — különben ha bé Gyógyul it : sorra ismét ki kél.
- **Pap Samuel Szár Sebei** is Beret halomba pilulák által — Gyógyittatot előb ebből egyet reggel — délbe 2öt estve 3mat igy tovább kellet be venni — Fell tiszszer — mindenkor kevesbet — az után irratodot s a Gyógyította bé.
- **Szár sebre : Egy Tott 1 mfrtért** adott Két tojás fejeribe 2 mérték Kitsid üveg valami orvosságot — s egy papirosbol tet valami fejer port ezeket a tojas fejerivel ösze küpülván égy lábosba — mondotta hogy ezzel estve reggel kennyem meg tolluval — Estvére adott valami félét füstölni valott továbbá adott egy kis Sárga Gyökeret melynek (: Jeruzsálemi gyökér nevet adott — s hogy azt egy fertály Gabona pálinkába tevén arról igyam reggelenként — e lesz vér tisztító szer — mikor a pálinka le fogy rolla mást lehet réá tölteni — vagy ha ki vészi az Ember az üveg-höl lehet meg Szárittani — jövő haszonra. 1848. 20a Martii.
Nem jó.
- Tojást kiöntvéna héjjából a Hártikáját vond le azzal ragasd a **Szár Sebet. Tanította Bálint Andrásné.**
- **Szár seb.** Égetet fejer máz 4 Garas árru — Fa olajjal öszve surolva hints a testtát — anvi Boretzettel utolvára Híggá tsinálva tolluval kend a Sebe — 15 nap alatt meg Gyógyul (...) Liliom lapival raggatván **ezt tanította Mlgs Szabo Márton** 1848 ba Szent György ho 12én.
- Kékköves Krispányos Tejszinnel kel a **Szár Sebet** kenni.

3. Tüdőbaj.

- **Száraz betegség.** Ted el a Szalonna Vért. Cseppents 2öt 3at égy pohár pálinkába id meg. Estve reggel igyál bánfü magos éget bort. Viz italodba is — meghánytat — bánfü mag légyen.

- Köhögtető Szárazszo fő fájással együtt járó **Száraz betegség** két hétre. Az **Etédi T:Ur az orvosságot így rendelte** : Szerezni kell fél marokba fogható Véronikát — annyi Teténtodot — annyi Akrimoniát annyi édes Gyökeret Kétanyi marti lapit : ez öt félét Szepet Epet Szedvén meg kel szerezni — ezeket 14 részre osztván 14 napig mindennap egy részt égy kupa vízbe addig kel főzni míg csak égy fél Kupa léj megmarad. azon fél kupa léjből minden orában 14 napig egy Két kalánnyal bé kel venni estve reggel pedig, égy Fintsiányit — 14 napkor haszna meg lázlik. Elejín a Gyogyittás siető lévén nyersen is lehet főzni — de meg kell szárítottani — Gyökerékről hibás levéltől Sárgáktól rogyásoktól külön választván — jó és szükséges a patikai Édes Gyökér is. Kel a Mejjit kenni Balsam olajjal mit nem Udvarhelyről kel hozni — ot nem jo. **Szedresi Josi próbálta s használt ezen Kura.** A Gyogyulás késő.
- **Tüdő mell, aszu korság ellen** Ha a Pápa fünek levelét porrá töröd és borban iszod (...) meg gyogyit.

4. Gyomorbetegségek.

- Csiklás ellen A Birsalmát meg ásztatván vízbe szét vagdalva a levét id égy **Korondi Sánta vén aszszony mondta.**
- **Gyomorbéli Nyíllalás** Pápa fü levelét porrá törni és borban inni.
- **Hurut.** Árva Csiján magot főzd meg, borban ehomra azt igyad. (Sz. jegyzete : „egy 1561be irt Könyvbe láttam“)
- **Vérhas.** Borza Gombát aszald s törd meg ad meg inya borban.
- **Rothadt betegség.** Pápa fünek porát fél Dio hajnit iszod.
- **Hányás.** Borsot porrá törve pálinkában inni.

5. Köszvény vagy podegra.

Föz tiszta rosbol Szalad nélkül pálinkát. Mikor félig a tisztálás le járt üsd fel hertelen a Sisakot de előb fél kupa Kömény mag fél Kupa Kapor mag meg legyen készen. Öntsd az Üstbe a Sisakot ted vissza és főzed — ennek pálinkáját igyad — a mi az Üstbe marad azzal a köszvényes részt dorgáld (!) erősen melen-gesd belé jól — **igy tanította ezt Seménfalvi Derzsi János** (...) azzal a Ditsérettel hogy ezen védő szereket fejeregyházi Udvarban tanulta a Léánya ot szolgálattya alkalmával 1847be 17 9bris.

6. A vese betegségei.

- „**Arena**“=Urémia. Föz folyo vízbe Csuknye (csüknye) bingyot igyad. Más Törj Mogyoro külső héjját tiszta Borseprő pálinkába igyad.

- Aki alája huddik A fekete Gyopár füvet törd meg főzd meg borban azt igyad (Sz. jegyzete : „... egy 1561be irt könybe láttam“)

7. Szembetegségek.

- **Vakulás Hajog ellen.** Keres Borzafán Gombát melyet Csits tejbe megasztatván Kösd a Hajogos Szemre : s meg hasitvan hajogot ezen orvosság meg gyógyul : **hallottam Korondi Kováts Tamás és Jánostol** hogy Korondon ezzel élt egy vak egy koldus tanittására s használt már lát a ki születet vak volt.
- **Szemfájás ellen.** Ved a Nyulnak a Tüdőjét kösd réá. (Sz. jegyzete : „... egy 1561be irt könyvbe láttam“)

8. A bőr betegségei.

- **Tetü, bolha ellen.** Az Ürmött főzd meg borban mossad a testedet velle s nem tsip.
- **Tetvek ellen** Pézsmával a ki meg kenè köntösét nem tetves — de drága Föz Ruhát üstben abba vízbe forrald fel ingedet.
- **Tetvek ellen** Ha égy két fol(ia) Kénesöt köntösödbe varrasz — a Kámfor is jo bele varrni.
- **Rühösség.** A mikor a Gunya Szapullást végezed : azon Szapullott Hamuval kend bé jo Égetős melegen a rühös testet, s melegitsd bele jól had Csipje meg : **ezzel meg Gyógyul.**

9. Fogfájás.

- Égesd Hammura a Körisfa Forgátsot. Ujjad hegyit meg nyalván, ragaszd fel a hamut s nyomd a fajos fogra : kiveszi, **Hallottam Buzaházi Sike Sándortol.**
- Végy Czitrom héjját — és 3x (krajcár) árra nád mézet — Ezeket egy fertály borba jól főzd meg s ted el a levit üvegben — dugd bé jól mikor fáj a fogad kis etsettel ezel kend meg a fogadot Foghust ez a fogakot ujjitya a fájdalmat szünteti Ha ismét a Fájdalom előkerül ujjitsad. **Tanítása egy Ártson a Borvizen (Korond) lakott Lembergi Német Doctornak.**
- Főzd meg vízbe a Csatti Eper gyökerét azza vontasd a fogad.
- Nagy pénteken mindenkor a Hajadbol fésüly le — vagy vágj le azon haját vesd eleven Szénre — alj fel a Cserepesbe vagy Kürtöbe ot füstöld meg velle fejed s fogaidott — abba az Evbe nem fáj a fogad **igy mondotta Etédi Bertalan Tamásné.**

10. Vér ellen.

- Lo Sosdi magot törj meg. Tiszta vizet tölts reá abból igyál, de ha jól meg vonya Szürd meg.
- A Bába Kalátsot törd meg ted Vadalma etzetbe — azt igyad. **Bertalan György a Kadátsi tanította ő ezzel gyógyult meg.**
- Pápa fünek levelét porrá töröd és borban iszod.

11. **Szívfájás.** A fűzfa Hájának a Sárgáját — Isten fáját — fejér liliomot Föld meg Kenyérháj alatt borban azt igyad.
12. **Nagy aluvás ellen** A Fülemlének epéjét az alunni akaro Ember feje alá tészed el nem alhatik — Ha a Rigonak job szárnyát fel függeszted Veres Czérnával a Házban ot sem alhatik senki mig az ot lészen.
13. **Részegség ellen** Ásd ki a Nád Gyökeret törd pora s azon port ehomra vizben id meg.
14. **Fagyás Hideg vöt testre** Reszely tövösset torna reszelön azzal Kösd — **mondotta Jakab Péterné** hogy az Ilyés Péter lába ezzel gyogyult meg Pálfalván.
15. **Fegyver ellen.** A Fetske fiat ved meg ásd el egy Kereszt ut közepébe Tiz napig had allyon ot ásd ki osztán találsz egy Keresztet ezt horozd nálad — nem jár meg a fegyver, szabja. (Sz. jegyezte : „egy 1561be irt könybe láttam“).

Összegezve a Szedresi Zsigmond által leírt firtosváraljai népi gyógyászati eljárásokat, megállapítható, hogy a 15 betegségcsoportba sorolt 65 féle gyógymód közül 55 a növény-, ásvány- és állatvilágból származó anyagok jórészt természetes felhasználhatóságának ismeretére, de ugyanakkor — egy néhány alkalmazásánál — a szín-, illetve mozgásanalógiához is kötött vélt gyógyhatás hitére alapozott eljárás, mintegy tíz pedig az elmondott szövegekkel, ráolvasással kísért áthárítást vagy elvitelt célzó mágikus cselekmény. Ilyenek: valamely anyagnak, terméknek, élőlényszármazéknak (só, ételféleségek, körömdarabkák, haj, vizelet, fűszál, kettévágott fekete tyúk, fecskefióka, rigó szárnya, nyúl tüdője) valamire vagy valahová (csalánra, hangyabolyra, parázsra, szilvafa tövébe, beteg szíve fölé, keresztútra) részben ráolvasással társított varázscselekménnyel (ételfélét a napnak háttal állva a váll felett átdobni; hangyabolyra szórt ételekre keresztbe tett, majd felszedett fűszálak lenyalása; a bodzafa héjának — aszerint, hogy a gyomorhajtást alul vagy felül kívánják-e — lefelé vagy felfelé való vakarása; az anyag elhelyezése után visszanézés nélküli elszaladás; köszönés a hangyáknak) történő elhelyezése.

E változatos anyag Udvarhelyszék népi gyógyászati szemléletének olyan átmeneti időszakába enged betekintést, amelyben különösen a falusi nép a betegségek megszüntetésében elődei tudásörökségére, gyógyító asszonyok „jovallásaira“, kézírásban terjedt receptekre, vándor tótok „medicináira“ van utalva, de már terjedőben van falun is az orvostudomány irányította gyógyszer-készítmények megismerése, bár néha még fenntartásokkal fogadott szórványos alkalmazása.

A firtosváraljai Szedresi hagyaték a népi gyógyászat sok vonatkozású tanulmányozására ad tehát lehetőséget. Közzététele ennek az érdekében történt.

J E G Y Z É T

- 1/ A 120 lapos könyvecske több összekötött füzetből áll. A második felében lévő a legterjedelmesebb: 120 számozott oldalnyi. Tartalmát Szedresi ezzel az összetett címmel jelölte meg: **Hasznos Könyv Törvényes Ártikusok Festékek nemei Orvosságok foglalatya Ezekkel együtt némely hasznos Gyűjtemények.** A közölt gyógymódok egy részét ez a füzet rész tartalmazza, a többi pedig a megelőző füzetek egyes oldalain olvasható.
- 2/ Szedresi Zsigmond családja az udvarhelyszéki Tordátfalváról származott, amint az az általa 1831-ben összeállított családfa (Geneológiája Thordátfalvi Szederjesi Familiának) adataiból olvasható: „Ős Trunkus Thordátfalvi nagy Szederjesi István három fia közül Firtos Várallyába lako Szederjesi Mihály szállott volt felesége Pál Juditra, ki volt leánya Pál alias Péter Mihálynak, az alább irt (1831) esztendő előtt mint egy 37 Esztendővel.“ — tehát 1796 táján. A családfa ezen ágán Zsigmond a harmadik generáció egyik tagja (Mihály — Zsigmond — Zsigmond).
- 3/ Egy 1838-ban keltezett családi öröséget megosztó osztálylevelél záradé-
kában Szedresi Zsigmond aláírásában magát „falu jegyzője“-nek, egy másik, 1851-ből származó birtokmegosztásra vonatkozó okmányban „munkavezető“-nek írja. Egyházközségi kurátorsága pedig a várallyai templom tornya építéstörténetét megörökítő verses krónikájából tűnik ki. (V. ö. : **Molnár István, A firtosvárallyai torony építésének verses krónikatöredéke...**, Keresztény Magvető, Kolozsvár, 1973. 2. sz. 88—91. li)
- 4/ Erre vonatkozólag a szakirodalomból itt csak **Vajkai Aurél, Népi orvoslás a Borsa völgyében**, Kolozsvár, 1943. c. tanulmányára hivatkozom.
- 5/ A gyógynövények tudományos nevének megállapítására **Al. Borza, Dicționar etnobotanic**, București, 1968. c. művét használtam fel.
- 6/ A gyógymódok forrására, eredményességére vonatkozó megjegyzések kiemelését én végeztem, a Szedresiét pedig (Sz., ...) zárjelben jeleztem.

REZUMAT

Date referitoare la cunoașterea medicinii populare în Scaunul Odorhei la începutul secolului al XIX-lea.

Lucrarea de față dorește să contribuie la completarea cunoștințelor referitoare la medicina populară, la această manifestare a culturii populare care a fost dezvoltată în mai multe detalii, dar care prezintă lacune atât în timp, cât și în spațiu.

În cursul cercetărilor noastre etnografice am descoperit în satul Firtușu (Jud. Harghita) o cărticică de manuscris, un fel de codice, cu conținut mixt scris de un agricultor de acolo, numit Szedresi Zsigmond, în al doilea sfert al secolului al XIX-lea. Codicele între altele cuprinde și o colecție despre aceste procedee „terapeutice“ datinale care au fost cunoscute și practicate în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea atât de locuitorii satului Firtușu cât și de locuitorii din Scaunul Odorhei. Colecția cuprinde 65 „rețete“ lecuirea a 15 boli cele mai frecvente de care sufereau locuitorii în această perioadă ca, malarie (paludism), diferite umflături, bube, erizipel diferite dermatoze, tuberculoză, boli stomacale de rinichii de ochi, boli reumatice, degerare, dureri de dinți și de inimă și hemoragie. (Tabel I.).

Din conținutul „rețetelor“ reiese îndeosebi următoarele două trăsături fundamentale caracteristice ale medicinii populare de altădată :

— poporul în practicile sale terapeutice în general folosește toate aceste materiale care sînt oferite de natură ca, plante medicinale (vezi Tabelul nr. II.), diferite produse ale regnului mineral și animal, dar

— chiar dacă în activitatea sa de lecuire aplică și procedee empirice, bazate pe observații naturale efectul acestora însă îl așteaptă totuși de la puterile magice ale forțelor supranaturale.

În concepția poporului baza acestei credințe o formează analogia, unul din îndrumătorii cei mai importanți ai modului de gîndire, care omul în legătură adîncă mistică de simpatie cu natura înconjurătoare, cu regnul animal, vegetal sau mineral. O altă caracteristică este tendința de a transfera boala prin lăsarea unor obiecte sau materiale la anumite locuri sau pe asupra unor alte materii prin combinația unor activități naturale și mistice — conform tradițiilor datinale. Aproape fiecare practică se străduia să dea îndrumări pentru scăparea de boală prin procedeul de transferarea bolii cu trecerea unei materii (bucate, sare, bucăți de unghi puse în ouă) la un alt obiect sau un alt loc (la urzică la rădăcina prunului, la răsucruce) însoțite cu acțiuni cu caracter magic (pișarea la un loc indicat, aruncarea unui aliment pregătit peste umăr stînd cu spatele spre soare, așezarea în formă de cruce a unor fire de iarbă asupra unor alimente risipite pe un mușuroi de furnici și lingerea acestor fire ; raderea cojii socului de jos în sus sau de sus în jos, — acțiuni însoțite de dorințe exprimate în cuvinte. De asemenea s-a încercat încetarea durerilor de dinți cu acțiuni cu caracter magic (cu afumarea dintelui ce doare cu un smoc de păr pieptănat în ziua de vinerea-mare, ars pe jărăticul vetrei), lecuirea supărării dinților (dacă e vorba de bărbat cu baligă caldă de armăsar, dacă e vorba de femeie cu baligă de iapă înfășurată în țesătură și legată în față), lecuirea insomniei (cu inimă de rîndunică, așezată pe inima bolovanului) și în sfîrșit apărarea contra efectului mortal al armelor (cu îngroparea unei inimi de rîndunică în mijlocul răsucruții de drumuri, scoaterea și purtarea ei cu o cruce).

Studierea codicelui Szedresi din Firtănuș ne oferă astfel multe posibilități de a cunoaște practica medicinii populare. Publicarea lui s-a făcut în acest scop.

